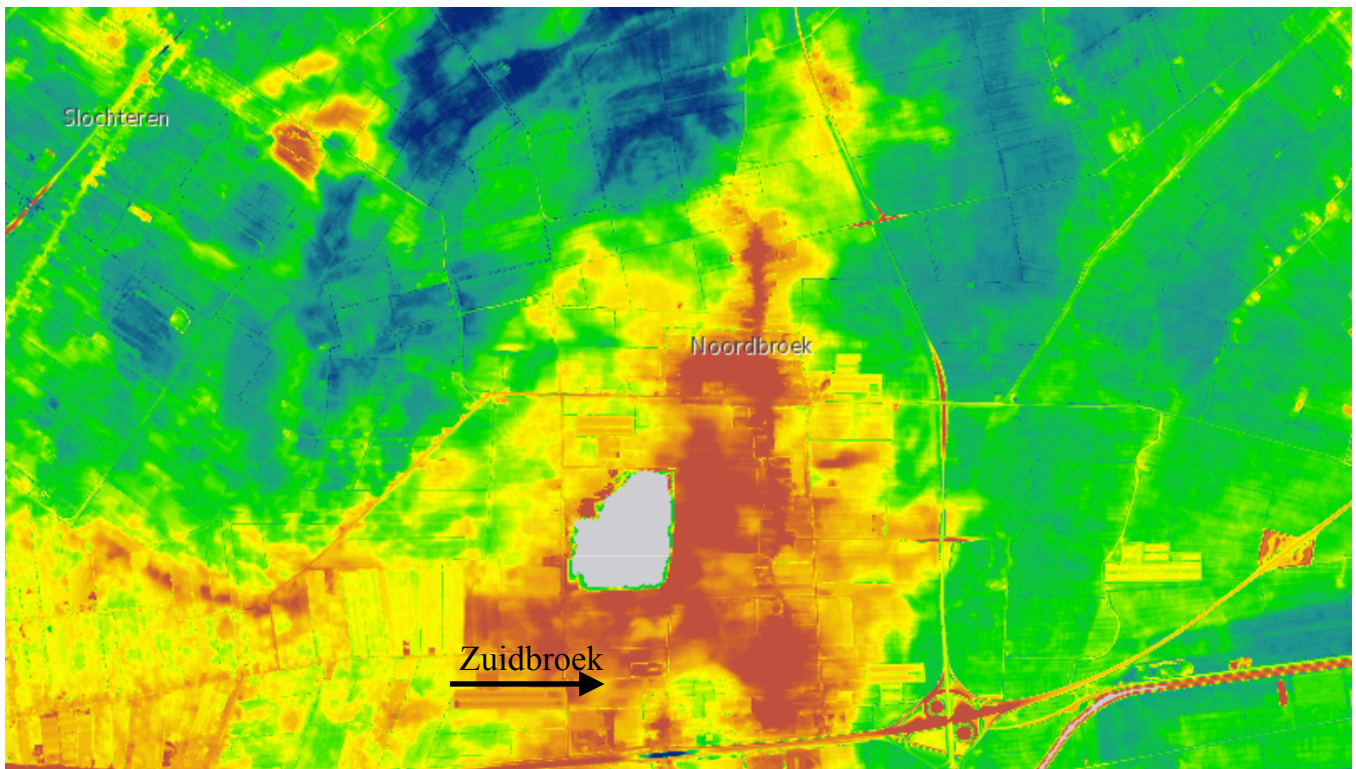

MO3 Infobestand.

Hoogtekaart MO3; blauw is lag en rood is hoog.

Kerk Slochteren.

Voor velen is de plaatsnaam Slochteren vrijwel synoniem met de in 1959 ontdekte gasbel. Veel minder bekend is de laatromaanse kerk met losse zadeldaktoeren die ietwat verscholen op een sfeervol kerkhof aan de zuidwestkant van het dorp ligt. De parochie die deze liet kerk bouwen bestond al in 1291, zo blijkt uit een opgetekend conflict tussen Slochteren en naburige kerspelen met de dekens van Loppersum. Wat nu een rechthoekige zaalkerk is, was oorspronkelijk het transept van een kruiskerk uit de tijd rond 1300. Hier en daar is nog te zien dat de muren op grote zwerfkeien zijn gefundeerd. De benedenzone is verlevendigd met een reeks spitsbogen en de nissen in de vensterzone zijn versierd met kraalprofielen. Al voor 1783 moeten schip en koor zijn afgebroken en de muren verlaagd. In dat jaar werd als sluitstuk een nieuw portaal met trapopgang in de noordwand aangebracht. Een gedenksteen boven de ingang vermeldt dat dit gebeurde in opdracht van ‘de hoog edele geboren gestrenge heer en mr. Henrick de Sandra Veldtman, heer van Slochteren, Colham, Foxham en half Schildwolda enz. enz.’. Zijn herenbank kreeg een plaats in een uitbouw tegenover de preekstoel. Mede door een felle brand in 1881 werd besloten het resterende deel ingrijpend te verbouwen en de buitenkant van een pleisterlaag te voorzien, daarmee was de toren het enige nog oorspronkelijke deel van de kerk. Het laatromaanse aanzicht van de kerk werd in ere hersteld door het verwijderen van de bepleistering bij de restauratie van 1986-'88. In 2018 werd de kerk overgenomen door de Stichting Oude Groninger Kerken. Klok De forse losse zadeldaktoeren is ouder dan de kerk en dateert vermoedelijk uit het midden van de 13e eeuw. De uit 1373 daterende luidklok draagt een Latijns opschrift, vertaald: ‘Ter ere van de heilige Cunera, de heilige Maria, de heilige Johannes, de heilige Vitus en alle heiligen ben ik gegoten door de hand van Segebodus; broeder Thomas, abt van Bloemhof, heeft deze klok doen vervaardigen’. Hieruit blijkt dat de kerkklok oorspronkelijk aan het premonstratenzerklooster in Wittewierum toebehoorde. Halverwege de wand van de klok is een lijntekening te zien van een schaal met daarop het hoofd van Johannes de Doper, die in het randschrift als tweede wordt genoemd. De klok werd in 1829 door de gemeente van Slochteren aangekocht voor een bedrag van 850,60 gulden. Interieur De verbouwingen hebben een duidelijk stempel gedrukt op het interieur; de ruimte voor de herenbank werd later afgescheiden om als consistorie te

dienen. Ook is de typisch laatromaanse tweedeling van de muren nog goed zichtbaar, met een reeks blinde nissen beneden en aanzetten van de vensterzone erboven. Opvallend is dat de nissen afwisselend met rond- en spitsbogen zijn afgesloten. De kerkruimte wordt gedekt door een houten koofzoldering waarvan de vorm waarschijnlijk tot de verbouwing van 1783 teruggaat. In het gangpad hangen twee geelkoperen kroonluchters uit de 17e eeuw. In het midden voor de westwand bevindt zich een halfronde preekstoel in neoklassieke stijl. Het orgel op de tribune voor de zuidwand werd in 1895 gebouwd door de gebroeders Van Oeckelen. De oudste grafzerk, nu opgesteld tegen de zuidwand, herinnert aan Zeino Henrich Rengers, heer van Slochteren en Kolham, die overleed rond 1635. Aan de westwand hangen twee rouwborden, voor Henric Piccardt (1636-1712), de bouwheer van de kerk in Harkstede, en diens echtgenote Anna Elisabeth Rengers (1656-1704). In het randschrift rondom het wapen bezingt zij echter Christus als haar bruidegom, vertaald: 'Met Hem ben ik getrouwd, wien de engelen dienen, en wiens schoonheid hemel en aarde verwonderen'. Dit betreft een parafrase op een middeleeuwse hymne voor Sint-Agnes waarvan de oudste versie rond het jaar 1000 is geschreven in het klooster Sankt Gallen in Zwitserland. De middelste woorden komen kennelijk van Henric: dulce meum terra tegit ('De aarde bedekt mijn lief'). De rouwborden werden aan het eind van de 18e eeuw overgebracht naar de borg Klein Martijn bij Harkstede, vanwaar ze vervolgens naar de Fraeylemaborg in Slochteren kwamen en daar rond 1923 in de kerk werden opgehangen. Fraeylemaborg.

Fraeylemaborg.

De Fraeylemaborg is gelegen op een landgoed van ruim 23 hectare. Het borggebouw ontstond meer dan zeven eeuwen geleden en kreeg aan het eind van de 18de eeuw haar huidige uiterlijk. Het park, deels naar ontwerp van G.A. Blum en L.P. Roodbaard, is aangelegd in Engelse landschapsstijl. Hierbij zijn restanten van de formele barokke aanleg bewaard gebleven, zoals de karakteristieke middenas. Op het voorterrein staat het schathuis waarin nu een restaurant is gevestigd. Er tegenover staat het koetshuis waarin zich de museumwinkel en de expositieruimtes bevinden. In de orangerie vindt u een speelse presentatie over de ontwikkeling van het park, vanaf de IJstijd tot heden. In het park staan 17de en 18de eeuwse zandstenen tuinornamenten. De borg werd in de middeleeuwen als steenhuis gesticht en groeide uit tot een imponerend gebouw met invloedrijke bewoners. De laatste bewoners, de familie Thomassen à Thuessink van der Hoop van Slochteren, verkochten de borg in 1972 aan de Gerrit van Houten Stichting. Na restauratie werd de Fraeylemaborg museum. De vertrekken laten het tijdsbeeld tot het midden van de 20ste eeuw zien, de laatste fase van de particuliere bewoning. De Grote Zaal wordt gebruikt voor concerten en ontvangsten, terwijl de Kleine Zaal in gebruik is als trouwzaal.

Het Slochterbos het landschapspark van de Fraeylemaborg

Achter de borg ligt een park van ongeveer 20 hectare, dat ook wel het Slochterbos wordt genoemd. Rond 1700 werd het park in navolging van de mode van die tijd met als voorbeeld het Kasteel van Versailles de tuin en het bos volgens wiskundige figuren inrichten. Doorkijkjes vonden een rustpunt in beelden en vazen. Van deze opzet resteert nog de middenlaan van eiken en beuken met een lengte van 1165 meter, die gericht is op de as van het huis. Ook is een schuine zichtas bewaard gebleven. Als men in de uitbouw van de grote zaal staat, kan men naar achteren tot aan het Florabeeld aan het eind van de middenlaan zien en naar voren langs de oprijlaan 1000 meter tot het einde van de laan door het overbos aan de overkant van de Hoofdweg, de nieuwe provinciale weg en de haven. Vanaf 1785 werd het park omgevormd tot een romantisch park in de Engelse landschapsstijl. Er werden slingerpaden aangelegd, onregelmatig gevormde vijvers gegraven en met de vrijkomende grond een berg gemaakt.

Zuidbroek.

In de Middeleeuwen lag Zuidbroek aan een handelsroute richting Duitsland. Door de ligging aan vele transportwegen heeft de plaats industriële ontwikkeling gekend, bijvoorbeeld door een scheepshelling, een motorenfabriek, een vlasfabriek en een aardappelmeelfabriek. Het dorp wordt doorsneden door de A7 die het dorp scheidt in een noordelijk en een zuidelijk deel. De Hervormde kruiskerk staat in het noordelijk deel, terwijl het station en de middenstand zich grotendeels in het zuidelijk deel bevinden. Het Winschoterdiep heeft een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van het dorp. Het kanaal werd vanaf 1612

aangelegd en vanaf de jaren twintig van de 17e eeuw was hierop scheepvaart mogelijk tussen Zuidbroek en Groningen. Het Winschoterdiep kreeg een aftakking naar Veendam, het Muntendammerdiep genaamd. De betekenis van dit laatste kanaal voor scheepvaart en de waterhuishouding is grotendeels overgenomen door het in de twintigste eeuw aangelegde Wildervanckkanaal. In de jaren twintig van de 17e eeuw kreeg Zuidbroek vermoedelijk een verbinding per trekschuit over het Winschoterdiep met Groningen. Het zou daarmee één van de eerste geregelde trekschuitverbindingen in Nederland zijn.[2]. Sinds 1 mei 1868 heeft Zuidbroek een spoorwegstation aan de Groningen - Nieuweschans en Groningen-Veendam, Station Zuidbroek. In 1959 is het stationsgebouw grondig verbouwd, waarbij de bovenverdieping en gedeelten van de zijvleugels zijn verwijderd. In het gebouw is tegenwoordig het Noord-Nederlands Trein & Tram Museum gevestigd.

Kerk Zuidbroek.

De Nederlandse Hervormde kerk van Zuidbroek is op het midden van een ruim kerkhof gelegen. Omstreeks 1270 is de kerk vanwege hoog water verplaatst naar de huidige plek. Voordien stond zij oostelijker. De kerk was oorspronkelijk gewijd aan St. Petrus. De hoge, romano-gotische kruiskerk dateert uit het eind van de 13e eeuw.

Het grondplan van de kerk is dat van een eenbeukig schip van twee traveeën, een dwarspand met vrij ondiepe armen en een rechtgesloten koortravee. In de hoek die gevormd wordt door schip en noorderdwarspand bevindt zich een enigszins uitgemetselde traptoren. De vrijstaande toren met zadeldak ten oosten van het kerkgebouw is laag en breed van opzet. Hij zal gelijktijdig met de kerk tot stand zijn gekomen aan het eind van de 13e eeuw.

In 1915 werd onder leiding van Rijksbouwmeester C.H. Peters vooral de buitenkant van het gebouw gerestaureerd, waarbij het oorspronkelijke karakter sterk de nadruk kreeg. Daarbij zijn de meeste latere veranderingen of toevoegingen aan het exterieur ongedaan gemaakt. Tijdens die restauratie en in de jaren dertig van de vorige eeuw in het kader van een werklozenproject werden kerk en toren ontleisterd. In 1999 werden het interieur van schip en transept herpleisterd.

De romano-gotische kruiskerk bestaat uit een eenbeukig schip van twee traveeën, een dwarspand met vrij ondiepe armen en een rechtgesloten koortravee. De gevels worden verticaal geleed door lisenen en horizontaal door verdeling in een benedenzone en een duidelijk hogere bovenzone. De benedenzone van schip en dwarspand wordt verlevendigd door reeksen spitsboognissen die gescheiden zijn door colonnetten en in het midden door stijlen. Ze worden op enkele plaatsen afgewisseld door een (gedichte) ingang. De bovenzone of vensterzone heeft meestal twee smalle hoge spitsboogvensters, ook wel lancetvensters genoemd, geflankeerd door eveneens smalle hoge nissen, hetgeen het verticale accent in de muurgeding nog eens versterkt. De nissen zijn verlevendigd met siermetselwerk.

Vensters en nissen zijn omkraald. Onder de dakrand bevindt zich een rondboogfries met gewitte veldjes. De westelijke schiptravee toont aan de zuidzijde een gedicht rondbogig omkraald portaal binnen een spitsboognis. Het noorderdwarspand toont een vergelijkbare ingangsnis.

Het witgepleisterde interieur van het schip wordt overdekt door romano-gotische, meloenvormige koepelgewelven met acht ribben. Ook het witgepleisterde transept heeft meloenvormige koepelgewelven, maar hier zijn de dwarsarmen van vier ribben voorzien. De wanden en het gewelf van het koor zijn op enkele beschilderde delen na ontleisterd. Dit gebeurde tijdens de restauratie in 1915 toen het gehele interieur ontleisterd werd. In 1999 zijn mede omwille van de akoestiek schip en transept herpleisterd.

De detaillering van de wanden van het interieur komt tamelijk goed overeen met die der buitengevels. Ook hier zien we onder de vensters door colonnetten of smalle dammen gescheiden en door twee spitsboogjes gesloten spaarnissen. Koor en schip zijn gescheiden door een tweetal 18e eeuwse herenbanken die bestemd waren voor de Drost van Groningen en voor de kerkvoogden. De kansel staat tegen de zuidwestzijde van de kruising en is omgeven door een doophek met lezenaar. In de liturgische ruimte rond de kansel bevinden zich avondmaalstafel en doopvont. Ruggelings tegen de noordelijke schipwand staat een 17e eeuwse overhuidde herenbank. Het zitmeubilair in schip en transept bestaat uit 17e eeuwse kerkbanken en in het koor uit stoelen. De vloer is belegd met grijze plavuizen.

Noordbroek.

Noordbroek (Gronings: Noorbrouk) is een Nederlands dorp, ontstaan in de vroege Middeleeuwen. Onder Noordbroek vallen de buurtschappen Stootshorn, Korengarst en Noordbroeksterhamrik.

Noordbroek is een middeleeuws veenontginningsdorp, dat vermoedelijk vanaf de oevers van enkele stroompjes is ontgonnen. Het woord -broek in de naam verwijst naar de bodemgesteldheid: moerassige grond. Tot ongeveer de 14e eeuw lag Noordbroek verder oostwaarts. Vanwege wateroverlast en stormvloeden heeft men vroegtijdig de hogere gronden opgezocht. Tot omstreeks 1900 werden de zandakkers van elkaar gescheiden door begroeide houtwallen of klingen. Toch schijnen ook de lagere delen van het dorp bewoond te zijn gebleven, zelfs nadat de Dollard hier een kleilaag had afgezet.

Over een eerdere kerk is niets bekend. Acker Stratingh en Venema karteren een oud kerkhof aan de Pastorieweg. Ook het toponiem Oudehoff Lijkt hierop te wijzen. Daarnaast zijn er aanwijzingen voor een ouder kerkgebouw te Rommelskerken bij Korengarst. Over de middeleeuwen is tot dus verre weinig bekend. Er zijn geen eenduidige sporen van steenhuizen aangetroffen. Wel bevond zich vermoedelijk een steenhuis aan de Grachtlaan. Dit zal de woonplaats van een zekere Remben Gockinga zijn, die in 1441 wordt genoemd. In de zeventiende eeuw bevond zich hier een huis dat Bouckenborg werd genoemd.

Kerk Noordbroek

De imposante kruiskerk is gebouwd in de vroege 14e eeuw in een overwegend laatromaanse bouwstijl, goed herkenbaar door de indeling en bewerking van de muren; een beneden en bovenzone met veel siermetselwerk in de bovenzone. Maar ook al met een gotische uitstraling door de hoge muren en bijpassende hoge spitsboogvensters. In het interieur vallen de koepelgewelven op, de vele muur en gewelvschilderingen en twee overblijfselen uit de katholieke tijd: een sacramentsnis in het koor en een piscina. Het interieur is zeer rijk te noemen met een koorhek, een rijkbewerkte preekstoel. De kerk van Noordbroek is een van de hoogtepunten van de laatromaanse bouwkunst in Groningen. Men begon met de bouw tegen het eind van de 13e eeuw om de kerk te voltooiën met de bouw van het koor in het tweede kwart van de 14e eeuw. En dat in een ononderbroken bouwproces. De losstaande romaanse toren komt uit dezelfde tijd of iets vroeger. De 'Olle Dodde' had oorspronkelijk een poortdoorgang naar het kerkhof. Zowel kerk als toren zijn in de loop der eeuwen nauwelijks gewijzigd, alleen de westgevel is in 1720 vernieuwd.

Meer nog dan in de kerk van Zuidbroek gaat deze kerk richting gotiek. Dat is goed te zien aan de gereduceerde benedenzone en de bredere vensters van het schip en het transept. Dat laatste ging ten koste van de nissen aan weerszijden van de vensters: deze werden smaller. De vijfzijdige koorsluiting is al bijna helemaal gotisch. De meloenvormige koepelgewelven en de versiering van de topgevels van het dwarspand zijn nog duidelijk laatromaans. Opvallend is dat de oostelijke transeptvensters en de koorramen onderin zijn dichtgezet; mogelijk wilde men de hoogte van deze vensters aanpassen aan de hoogte van de schipvensters (misschien heeft men deze 'verdiepte raamnissen met doorlopende montanten' gezien in kerken in Noord-Duitsland). Het oostelijke venster is bijna geheel dichtgemetseld. Dat moet al vroeg gebeurd zijn, want aan de binnenkant zitten muurschilderingen uit de 14^e eeuw.

In het ruimtelijk ogende interieur is de uitwendige geleding weerspiegeld. De kerk heeft vier en een halve travee en een vijfzijdige koorsluiting. De halve travee zit aan de westkant. Het meest opvallende van het interieur zijn toch wel de schilderingen. Kort na de bouw, halverwege de 14e eeuw, werden de gewelven voorzien van een steentjesschildering afgewisseld met banden, teksten en bloemenranken. Maar ook met figuratieve voorstellingen, waaronder de kroning van Maria in het noordelijk dwarspand, Christophorus in het zuidelijk dwarspand, restanten van heiligen in de koortravee en de evangelisten in de derde travee. In dit travee is de naam van de vermoedelijke maker te vinden: [TH]OMAS / FECIT / DE NORDA (Thomas uit Norden heeft dit gemaakt).

De tweede periode, zo omstreeks 1490, heeft de belangrijkste schilderingen opgeleverd: een tweede Christophorus-scene, de zondeval, de doop van Christus in de Jordaan, de vier evangelisten in het vieringgewelf, het Laatste Oordeel in de koortravee en de Man van Smarten hoog in de koorsluiting. De derde periode omvat de tekst van 1599 met allerlei metselaarsattributen op het vieringgewelf en mogelijk de zwarte versiering van de zuidelijke vieringboog.

Van het meubilair vallen de preekstoel en het doophek op; beiden in 1757 vervaardigd door Hopman Struve voor

Pelgrimeren in Groningen

het bedrag van 840 gulden. De met ornamenten overwoekerde kuip van de preekstoel komt duidelijk uit de eindfase van de barok, de rococo. Deze stijl wordt ook wel Louis Quinze genoemd. Het doophek is wat meer ingetogen. Het koorhek en de banken zijn in 1805 gemaakt. Het orgel is in 1696 gebouwd door Arp Schnitger, deels met enkele registers van een ouder orgel. Het orgel is geplaatst op een orgeltribune. De Louis Quinze stijl is ook te zien op ornamenten onder de middentoren. Na herstelbeurten van A.A. Hinsz in 1752 en 1768 bouwde H.H. Freytag tussen 1806 en 1809 er twee pedaaltorens bij. In 1953-1955 werd het orgel teruggebracht in de toestand van 1809. Bij deze restauratie werd uitgegaan van de dispositie van Freytag. In 2014 is het orgel weer gerestaureerd. Op de wand achter het orgel is een draperie geschilderd.